

ISSN 2591-1201

LETNIK 6 • 2022 • ŠTEVILKA 1

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dilemmas

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva

Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Odgovorni urednik

dr. Tomaž Ivešič (Slovenija)

Glavni urednik

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor

dr. Matic Batič (Slovenija), dr. Bojan Dimitrijević (Srbija), ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Italija)

Spletni naslov

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles. No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Redakcija te številke je bila zaključena 20. 5. 2022.

Lektoriranje in prevod povzetkov

DigitPen

Oblikovanje in prelom

Inštitut Karantanija

Tisk

Itagraf, d. o. o.

Naklada

200 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m m a s

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 6 • 2022 • ŠTEVILKA 1

VSEBINA

Razprave

Mirjam Dujo Jurjevčič
Italijanski okupator v Loški dolini leta 1941

9

Martina Grahek Ravančič
*Institucija javnog tužitelja u Hrvatskoj
nakon završetka Drugoga svjetskoga rata*

43

Aleš Breclj
Profesor Alojzij Geržinič

77

Áron Máthé
*Attempts at Justice during the Regime Change in
Hungary*

105

Peter Jašek
*Coming to Terms with
the Communist Regime in Slovakia*

129

Jernej Letnar Čerňič
*Tranzicijska pravičnost od Trsta do Monoštra:
med utopijo in resničnostjo*

157

Poročila s konferenc

Matic Batič

*Prostorske politike v avtoritarnih in totalitarnih
režimih: odprta vprašanja in novi raziskovalni pristopi,*

Ljubljana, 12. 4. 2022

185

In memoriam

Tamara Griesser Pečar

In memoriam prof. dr. Lovro Šturm (1938–2021)

193

Andreja Škofljanec

In memoriam dr. Janez Arnež (1923–2021)

203

Recenzije

Tamara Griesser Pečar

*Janez Juhant, Lambert Ehrlich – prerok slovenskega
naroda, Mohorjeva družba, Celovec; Celjska Mohorjeva
družba, Celje; Goriška Mohorjeva družba, Gorica;
Društvo Združeni ob Lipi sprave, Medvode; Teološka
fakulteta, Ljubljana 2022*

211

Damjan Hančič

*Lisbeth Matzer, Herrschaftssicherung im »Grenzland«.
Nationalsozialistische Jugendmobilisierung im besetzten
Slowenien (1941–1945), Brill/Ferdinand Schöningh,
Paderborn 2021*

221

Jelka Piškurić

*Mojca Šorn, Pomanjkanje in lakota v Ljubljani med veliko
vojno, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2020*

229

R a z p r a v e

DOI: 10.55692/D.18564.22.1

Prejeto: 22. 3. 2022
1.01 izvirni znanstveni članek

Mirjam Dujo Jurjevčič¹

Italijanski okupator v Loški dolini leta 1941²

Izvleček

Loško dolino je aprila 1941 zasedel italijanski okupator, ki v prvih mesecih okupacije ni izvajal večjega nasilja nad prebivalstvom. Vsakdanje življenje ljudi je kljub odredbam italijanskih oblasti potekalo naprej vse do partizanskega napada na italijansko posadko v Ložu 19. oktobra 1941. Čeprav pri tem napadu civilisti niso sodelovali, je postal okupator do prebivalcev nezaupljiv, zato je nekatere posameznike aretiral, zaslišal in zaprl. Prebivalci Loške doline so bili deležni dveh obiskov visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino Emilia Graziolija: prvič julija 1941, ko je prišel na prijateljski obisk, in drugič po partizanskem napadu na Lož. Takrat naj bi ob odhodu Ložanom zagrozil, da jim je tokrat prizanesel, v prihodnje pa da bo Lož ob najmanjšem deliktu uničen.

- 1 Mirjam Dujo Jurjevčič, asistentka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, mirjam.jurjevic@scnr.si.
- 2 Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa »Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju« (P6-0380 (A)), ki ga financira Agencija Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost (ARRS).

KLJUČNE BESEDE: 1941, *Loška dolina, občina Stari trg, italijanska okupacija, partizanski napad na Lož*

Abstract

Lož Valley was occupied by the Italian occupier in April 1941. The occupier did not commit any major violence against the population during the first months of the occupation. In spite of the Italian authorities' orders, everyday life continued until the partisan attack on the Italian garrison in Lož on 19 October 1941. Although no civilians took part in this attack, the occupier became distrustful of the population and therefore arrested, interrogated and imprisoned several individuals. The Lož Valley inhabitants received two visits from the High Commissioner of the Province of Ljubljana, Emilio Grazioli: the first in July 1941, when he came on a friendly visit, and the second after the partisan attack on Lož. Upon departing from his second visit, he allegedly threatened the Lož inhabitants that he had spared them this time, but that Lož would be destroyed in the future if they committed the slightest offence.

KEYWORDS: 1941, *Lož Valley, Stary trg municipality, Italian occupation, partisan attack on Lož*

Obdobje med obema svetovnima vojnama

Občina Loška dolina leži na južnem delu Notranjske in se je pred in med drugo svetovno vojno imenovala Občina Stari trg. Po obsegu je bila nekoliko večja od današnje Občine Loška dolina, saj je na njenem severnem delu obsegala tudi vasi, ki danes spadajo k Občini Cerknica. Po koncu prve svetovne vojne je na zahodnem in jugozahodnem delu Loške doline prek gozdov Javornika ter Snežnika potekala rapalska meja med Kraljevino SHS³ in Kraljevino Italijo. Pred drugo svetovno vojno je bilo glavni vir preživetja v Loški dolini kmetijstvo. Nekateri prebivalci so se preživljali tudi s trgovino in gostilništvom, nekaj pa je bilo delavcev, ki so delali na žagah, v prevozništvu in gozdovih. Bližina rapalske meje je pomenila tudi, da so se ljudje začeli ukvarjati s tihotapstvom. Zaradi revščine in boljšega zaslužka so se prebivalci izseljevali predvsem v Ameriko in Francijo.⁴ Slovenska ljudska stranka, ki je delovala znotraj Jugoslovanske radikalne zajednice, je imela prevlado v Loški dolini vse do občinskih volitev leta 1936, ko je nastopila združena opozicija, v kateri so bili poleg liberalcev in Pucljeve kmetijske stranke tudi socialisti in komunisti, ki so nastopili z enotno listo. Združena opozicija je na volitvah dobila večino odborniških mest in župana.⁵ Prebivalci, ki so bili bolj povezani z vero in Katoliško cerkvijo,

3 Kraljevina SHS je bila 3. oktobra 1929 preimenovana v Kraljevino Jugoslavijo.

4 Matija Škerbec, *Rdeča zver, pijana krvi* (Cleveland: Ameriška domovina, 1950), 17–18; Stane Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem: Gradivo Komisije za raziskavo poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti Občine Cerknica* (Grosuplje: samozaložba, 1996), 12.

5 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 18–22; Škerbec, *Rdeča zver, pijana krvi*, 19.

so se združevali v društvih, kot so bili Orli, Fantovski odsek in Dekliški krožek, ter v verske organizacije, kot sta bili Marijina družba in Katoliška akcija. Predvsem delavci in bolj liberalno usmerjeni kmetje pa so se združevali v liberalnejših in bolj levo usmerjenih društvih, kot so Sokoli ter Društvo kmečkih fantov in deklet.

Italijanska okupacija na obravnavanem območju

V nedeljo, 6. aprila 1941, je nemško letalstvo brez vojne napovedi napadlo Beograd.⁶ Časopis *Jutro* je 7. aprila objavil poziv Banske uprave vsem slovenskim županom, da svoje prebivalce pomirijo in ne povzročajo nemira:

Banska uprava v Ljubljani je izdala naslednji proglas: Vi ste tisti, ki najlažje vplivate na prebivalstvo svojih občin. Ne dajte, da se ljudstvo bega, plaši in brez potrebe vznemirja. Vplivajte nanj, da ostane na svojih domovih in da ne beži. Z begom se najbolj ovira naša vojska v njeni težki službi. Storite vse, kar naša vojska od nas zahteva! Postrezite ji z vsem, kar ji bo potrebno. Pomagajte ji tudi z vestmi in točnim obveščanjem. Vodstvu vojske bodo dragoceni vsakršni

- 6 Z napadom sil osi na Kraljevino Jugoslavijo 6. aprila 1941 se je začela druga svetovna vojna tudi na slovenskih tleh. Po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije je sledilo razkosanje Dravske banovine med tri okupatorske države: Nemčijo, Italijo in Madžarsko, manjši del slovenskega ozemlja pri Bregani in Mokricah pa je dobila tudi novoustanovljena Neodvisna država Hrvaška. Italijanska vojska je okupirala obravnavano območje Notranjske, ki je postalo del Ljubljanske pokrajine, ta pa je bila 3. maja 1941 priključena Kraljevini Italiji in ostala vse do kapitulacije Italije 8. septembra 1943. Več o letu 1941 in okupaciji na Slovenskem glejte *Leto 1941 na Slovenskem: vojna in okupacija*, ur. Renato Podbersič, Matic Batič (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2021).

*podatki, ki se nanašajo na našo obrambo. Slovenski župani!
Vaša naloga v sedanjem trenutku je, da ste na mestu, da s
prisebnostjo krepko držite svoje občine v redu in disciplini,
naši dični vojski pa da ste vsekdar in vselej v pomoč!'*

Ko se je začela vojna, so se nekateri naborniki iz Loške doline odločili, da bi stopili kot prostovoljci v enoto jugoslovanske vojske v Cerovljaku. Naleteli so na nemške Kočevarje, ki so jih spodili domov, češ da so ti naborniki prostovoljci, italijanski vohuni.⁸ Vojakov starojugoslovanske vojske v njeni vasi se spominja pričevalka T. O., ki je bila takrat stara sedem let.

*Spominjam se jugoslovanskih vojakov. En teden so imeli štiri
velike topove na našem vrtu. Potem pa so rekli, da bodo
Italijani prišli. Na vasi je bilo veliko veder, tam na našem
dvorišču na vogalu, z vse vasi, nevarno je bilo, da bodo tja
streljali (Italijani, op. a.), ker so bili topovi. Pa ni bilo nič.
En večer sta prišla k nam jugoslovanski oficir Švent in major
Debeljak. Oficir je rekel: »Mi gremo proti Blokam, nas ne bo
več tukaj, se moramo umakniti.« Čez pol ure je bilo vse tiho
po vasi, nobenega vojaka več ni bilo, ker so odšli na Bloke.
No, potem pa smo čakali Italijane, pa jih ni bilo od nikoder.⁹*

Jugoslovanska vojska je bila zelo slabo pripravljena tako v moralnem, političnem in vojaško-tehničnem pogledu¹⁰ in se

7 »Slovenskim županom!«, *Jutro*, 7. 4. 1941, 1.

8 Lojze Mlakar, »Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini v prvem letu NOB«, v: *Notranjski listi II*, ur. Janez Šumrada, Božo Levec (Cerknica: Kulturna skupnost občine Cerknica, 1981), 60.

9 Študijski center za narodno spravo – Arhiv pričevanj, pričevanje F. O in T. O., Stari trg, 9. 5. 2014.

10 Mlakar, »Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini v prvem letu NOB«, 60.

kot taka ni mogla upreti napadalcem. Vojska in graničarji so se umikali iz obravnavanega območja v veliki zmešnjavi, tudi domačini so množično dezertirali. Kraljevina Jugoslavije je kapitulirala 17. aprila. Italijani so prestopili mejo po odhodu starojugoslovanske vojske z obmejnega območja. Rupnikova obrambna linija¹¹ z bunkerji se je nahajala ob meji Notranjske z Italijo in je potekala tudi na območju Loške doline. A ta obrambni sistem ni koristil svojemu namenu, saj je italijanska vojska mirno in brez bojov vkorakala čez mejo prek gozdov Javornika in Snežnika.¹² V soboto, 12. aprila, je divizija »Friuli« prodrla v Loško dolino in Loški Potok do Prezida na Hrvaškem ter divizija »Sassari« na območje med Babnim Poljem in Čabrom na Hrvaškem dalje v cono proti Dolenjski. Obe diviziji sta spadali v 6. armadni zbor.¹³ Italijanski vojaki so plahoma in v strahu pred jugoslovansko vojsko vkorakali v Loško dolino iz treh smeri, in sicer je ena kolona zasedla vasi Škrilje in Dane,

- 11 Kraljevina Jugoslavije je pred drugo svetovno vojno zaradi obrambe pred zunanjimi vojaškimi grožnjami gradila utrdbeni sistem. Ta je dobil ime po generalu Leonu Rupniku, ki je bil načelnik štaba za utrjevanje med letoma 1938 in 1941. Rupnikova linija ni nikoli služila svojemu prvotnemu namenu obrambe proti Italiji, saj se je vojska Kraljevine Jugoslavije z nje umaknila še pred začetkom italijanskega napada leta 1941. Rupnikova linija je potekala na jugoslovanski strani rapalske meje. Z Rapalsko pogodbo, ki sta jo 12. novembra 1920 v Rapallu podpisali Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev ter Kraljevina Italija, je bila določena meja med državama. Glejte: »Rupnikova linija,« Zgodovinsko društvo rapalska meja, pridobljeno 16. 7. 2021. URL: <https://www.rapalskameja.si/vojaska-dediscina/>.
- 12 Marija Makarovič, *Babno Polje in njegovi ljudje v metežu druge svetovne vojne* (Cerknica: Kulturno društvo Notranjska, Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, Območna izpostava Cerknica, 2014), 52; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 22.
- 13 Tone Ferenc, *Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941–1942* (Maribor: Obzorja, 1987), 23.

druga graščino Snežnik, vasi Kozarišče in Šmarato ter tretja Babno Polje.¹⁴

Plašen in previden prihod italijanske vojske se je vtisnil v spomin prebivalcem Loške doline. Italijani so se ob svojem prihodu bali vojakov starojugoslovanske vojske in spraševali po njih:

Govorilo se je, da bo vojska. Kakšna vojska, sem se spraševala. Kot otrok nisem vedela, kaj to pomeni. Leta 1941 so prišli Italijani. Spomnim se, ko smo nesli žegen ob veliki noči in so na Ulaki, kjer je sedaj spomenik, šli vojaki kot v paradi in ljudje so začeli govoriti: »Joj, vojska bo, vojska bo!« Bežali smo z žegnom domov in pod posteljo sem skrila košaro – žegen, če pridejo vojaki, da ne bodo vzeli mesa. Ti takrat niso prišli v vas, samo proti Staremu trgu so šli. Kdo so bili, ne vem, spomnim se le, da sem pograbila košaro in stekla domov.¹⁵

Prišli so v cerkev v Stari trg in tako gledali ter poslušali petje. Potem so počasi lezli po Loški dolini in prišli tudi na Knežjo Njivo ter spraševali, kje so srbski vojaki (vojaki starojugoslovanske vojske, op. a.). Vaščani so bili ravno zbrani sredi vasi na Kropinovem dvorišču. Italijani so jih spraševali, ali so videli srbske vojake, pa so rekli vaščani, da so na hribu nad vasjo. Italijani so hitro odšli iz vasi.¹⁶

14 Mlakar, »Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini«, 62; Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1827, t. e. 865, a. e. 7, Kronika najvažnejših in značilnih dogodkov šolskega okoliša v Iga vasi v letih 1941–1945, 11. 4. 1946.

15 Študijski center za narodno spravo – Arhiv pričevanj, pričevanje M. G., Pudob, 31. 1. 2014.

16 Pričevanje F. O in T. O.

Pred vojno so bili prebivalci v teh krajih dobro seznanjeni s fašističnim zatiranjem nad Slovenci na Primorskem. Nekateri izmed njih so pribežali v Kraljevino Jugoslavijo in tudi na obravnavano območje, zato je številne prebivalce zasedba Italijanov močno prestrašila.

Je prišla velika noč, so prišli Italijani. Italijani so prišli tako strahopetno. Jaz se jih spomnim, po cesti, ko so šli sključeni, so se bali, da jih bo kdo napadel. Spomnim se pa svoje mame, imam tudi en spomin, ko je videla, da so prišli Italijani. Se je naslonila na mizo pa tako jokala, samo Italijanov ne. Mi smo imeli sorodnike na drugi strani Javornikov, ki so bili Slovenci, pa so bili pod Italijani. Pri nas so se, ker je bila velika hiša, naselili s komando, jih je bilo treba streči.¹⁷

Prebivalci Loške doline so imeli do Italijanov slabšalen odnos, ki je izviral še iz časa prve svetovne vojne in pred njo, in z Italijani niso simpatizirali.¹⁸ »Nikdar jih nismo spoštovali, mi smo jim rekli Lahi ali pa makaronarji.«¹⁹ Italijanska vojska je bila znana tudi po tem, da so vojaki kradli po hišah, iskali perutnino in domače mačke, kar so potem imeli za prehrano.²⁰ »Ko so Italijani prišli v vas, so kokoši kradli in jih pobijali ter kradli po omarah.«²¹ Domačin Matija Škerbec, duhovnik iz Podcerkve, v

17 »Ivanka Kržič Zorko«, *Pričevalci*, pridobljeno 14. 7. 2021. URL: <https://4d.rtvlo.si/arhiv/pricevalci/174291299>.

18 Jože Možina, *Slovenski razkol: okupacija, revolucija in začetki protirevolucionarnega upora* (Ljubljana: Medijske in raziskovalne storitve, Jožef Možina, Društvo Mohorjeva družba in Celjska Mohorjeva družba, Mohorjeva družba v Celovcu, Goriška Mohorjeva družba, 2020), 368.

19 »Franc Ravšelj«, *Pričevalci*, pridobljeno 14. 7. 2021. URL: <https://4d.rtvlo.si/arhiv/pricevalci/174383185>.

20 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 22.

21 Študijski center za narodno spravo – Arhiv pričevanj, pričevanje M. M., Pudob, 26. 3. 2014.

knjigi *Krivda rdeče fronte* prav tako omenja, da je »tu in tam zmanjkala kaka kokoš, ki so jo ujeli, oskubili in pojedli italijanski vojaki, in pa skoro vse mačke. Kjer je bil kak star maček, ki je bil že sicer obsojen na smrt, so ga otroci ujeli in zmagoslavno nesli italijanskim vojakom, ki so otroke še obdarovali za to slastno pečenko.«²² Aprila 1941 je bilo obravnavano območje pod vojaško oblastjo 14. pehotne divizije »Isonzo«, ta pa je spadala pod vojaško oblast 11. armadnega zbora s sedežem v Ljubljani.

Najgostejša zasedba enot divizije »Isonzo« je bila tisti čas v Polhograjskih Dolomitih, Loškem Potoku in Loški dolini, kjer so bile graničarske in razne tehnične, inženirske in topniške enote, ki so predvsem zbirale orožje, strelivo, vojaško opremo in rušile utrdbene naprave bivše jugoslovanske vojske.²³ Junija 1941 sta se v Starem trgu nahajala 6. bataljon minerjev in 10. skupina delavcev, ki sta bila neposredno podrejena 11. armadnemu zboru, posadke so bile tudi v Kozariščah in Babnem Polju.²⁴ V Starem trgu in Kozariščah je bilo še nekaj časa navzočih okoli 610 graničarjev iz 35. zapornega odseka 5. armadnega zbora.²⁵ V Babnem Polju so italijanski vojaki od aprila do septembra 1941 izmenično po štirinajst dni ali en mesec bivali v vasi. Tam so bili tudi oddelki divizije »Ravenna« in karabinjerji, ki so ostali v vasi do februarja 1942.²⁶ Prav tako je bila tudi v Ložu italijanska postojanka še do marca 1942.²⁷ Poveljstvo 11. armadnega zbora je 20. novembra 1941 ustanovilo t. i. cono Logatec in jo podredilo poveljstvu graničarjev s sedežem v

22 Matija Škerbec, *Krivda rdeče fronte. 3. del* (Cleveland: samozaložba, 1961), 8.

23 Tone Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno, 1, Razkosanje in aneksionizem*, ur. Mitja Ferenc (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 2009), 312.

24 Ferenc, *Fašisti brez krinke*, 462, 470.

25 Ibid., 79.

26 Makarovič, *Babno Polje in njegovi ljudje*, 53.

27 Ferenc, *Fašisti brez krinke*, 464.

Logatcu. Pod poveljstvo graničarske cone so spadale vse enote, ki so bile v coni, poveljnik cone s sedežem v Sokolskem domu v Logatcu je bil poveljnik graničarjev 11. armadnega zbora general Carlo Danioni. Cona je bila med nekdanjo rapalsko mejo in črto Šentjošt–Ljubljanski vrh–Rakitna–Mačkovec–Lužarji–Stari trg pri Ložu–Kozarišče. Njena glavna naloga je bila varovati železnico in druge javne naprave, imela je še štiri podcone, med drugim podcono Rakek, kje je bil sedež poveljstva polka.²⁸

Civilno oblast v Ljubljanski pokrajini, v katero je spadala tudi Notranjska in obravnavano območje, je prevzel Emilio Grazioli,²⁹ ki je postal civilni komisar za Ljubljansko pokrajino 24. aprila 1941. Dne 3. maja 1941 je bila Ljubljanska pokrajina priključena h Kraljevini Italiji in Grazioli je dobil naziv visoki komisar.³⁰ Pokrajina je bila upravno razdeljena na okraje in občina Stari trg je spadala pod okraj Logatec, ki je pod okupacijo štel 11 občin s 24.710 prebivalci in katerega okrajni civilni komisar je bil Umberto Rosin.³¹ Loška dolina je po popisu prebivalstva na dan 31. julija 1941 štela 5171 prebivalcev in obsegala 26 vasi (Babna Polica, Babno Polje, Dane, Iga vas, Knežja Njiva, Kozarišče, Lož, Markovec, Nadlesk, Podcerkev, Podgora, Podlož, Spodnje Poljane, Pudob, Stari trg, Šmarata, Viševek, Vrh, Vrhnika, Zgornje Poljane ter vasi Bločice, Bloška Polica, Gornje Jezero, Laze, Lipsenj in Otok, ki danes spadajo k Občini Cerknica).³²

28 Ferenc, *Okupacijski sistemi*, 1, 316.

29 Več o Emiliju Grazioliju glejte: Neža Strajnar, »Emilijo Grazioli: Zavzet fašist in visoki komisar Ljubljanske pokrajine«, v: *V imenu ideologije: obrazi totalitarizmov na Slovenskem*, ur. Renato Podbersič (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020), 31–53.

30 Ferenc, *Fašisti brez krinke*, 37, 38.

31 Ibid., 32, 49.

32 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 62, 124–147.

Slovencem je bila sprva zagotovljena popolna kulturna avtonomija, vendar jo je okupatorska oblast postopoma začela ukinjati. Takoj je namreč izdala vrsto odredb, kot so obvezna oddaja osebnega orožja lovcev, uvedena je bila policijska ura, prepoved gibanja prebivalstva zunaj naselja, premik urinih kazalcev za eno uro naprej, dvojezični napisi, odredbe o sabotažnih dejanjih itd.³³ Prepovedali so tudi delovanje nekaterih društev. Tako je bilo 11. julija 1941 ukinjeno društvo Sokol v Starem trgu,³⁴ še naprej pa so delovali šola, sodišče, cerkev in občina.³⁵ Vsi župani so v začetku okupacije bili Slovenci in tako so tudi člani občinske uprave Stari trg ostali na svojih mestih, in sicer župan Jože Mlakar, tajnik Franc Lavrič in blagajnik Franc Plos, ki je bil tisti čas že član Komunistične partije Slovenije (KPS). Še naprej so opravljali svoje posle, le da so morali dati vsak akt v predhodno potrditev okupatorjevi kvesturi.³⁶ Občinska uprava je bila osredotočena predvsem na razdeljevanje potrebnih živil za prehrano prebivalstva.³⁷

Okupacijske oblasti so zahtevale takojšnjo oddajo orožja starojugoslovanske vojske. K takojšnji oddaji orožja sta jo pozvala tudi Narodni svet in Banska uprava: *»Narodni svet za Slovenijo poziva vse prebivalce Slovenije, vojaške obveznike in neobveznike, ki posedujejo vojaško orožje kakršne koli vrste, kakor tudi municijo, da isto takoj, najkasneje pa v roku 24 ur, izročijo najbližji žandarmerijski postaji ali občini. Tistega, ki bi tega ne upošteval, lahko zadenejo zelo hude posledice. To seveda*

33 Mlakar, »Pogled v dejavnosti KPS in OF v Loški dolini«, 62; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 23.

34 Anton Avsec, »Nekaj podatkov o NOB na Notranjskem leta 1941 in partizanskem napadu na Lož«, v: *Notranjski listi I*, ur. Anton Avsec, Lojze Mlakar, Janez Šumrada (Ljubljana: Epid-Paralele, 1977), 134.

35 Možina, *Slovenski razkol*, 368.

36 Mlakar, »Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini«, 62.

37 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 23.

ne velja za tiste osebe, ki so od pristojne oblasti postavljene, da vzdržujejo javni mir in red.«³⁸ In še: »Vse vojaško blago in tudi konji in druga živina, je državna last. Kdor bi tako blago plenil ali raznašal ali z njim kupčeval, bo najstrožje kaznovan, blago pa se bo odvzelo. Vse kupčije s tem blagom so neveljavne.«³⁹ Prebivalci Loške doline teh pozivov niso upoštevali. Potem ko se je jugoslovanska vojska umaknila, so za sabo puščali orožje in ostalo opremo. Prebivalci so odšli v zapuščene barake in taborišča bivše vojske, v opuščene bunkerje na Rupnikovi obrambni liniji, da bi pobrali odvrženo orožje, strelivo, razno vojaško opremo, obleke, perilo in nekaj hrane. Opuščena vojaška skladišča so bila v Vražjem vrtcu nad Babnim Poljem, v Cerovljaku nad vasjo Podgora, na Knežji Njivi in v Starem trgu. Nekaj pušk so prinesli s seboj tudi vračajoči se vojni obvezniki. Orožje in drug vojaški material je uspelo nekaterim poskriti in ga niso izročili italijanskemu okupatorju.⁴⁰ Na plakatih, ki so bili nalepljeni na hišah, je italijanski okupator zapisal: »Italijanska vojska je zasedla vaše kraje /.../ Vašo lastnino, vaše šege in navade bomo spoštovali pod pogojem, da nihče ne napade ali žali oboroženih sil, ki v vaših krajih predstavljajo fašistično Italijo /.../ Duce, prvi maršal cesarstva, poveljnik oboroženih sil, delujočih na vseh frontah, ukazuje /.../, kdor ne izroči strojnih pušk, strojnic, kanonov in zbirke orožja, se kaznuje z zaporom od enega do deset let.«⁴¹ Večino prilaščenega orožja in vojaške opreme so tako kot npr. prebivalci Babnega Polja namenili oborožitvi partizanskih enot v letu 1942.⁴² O tem priča

38 »Vojaško orožje izročite takoj oblastem!«, *Slovenec*, 12. 4. 1941, 1.

39 »Ne odnašajte vojaškega blaga!«, *Slovenec*, 12. 4. 1941, 1.

40 Mlakar, »Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini«, 60–61; Metod Mikuž, *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, 1. knjiga* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1960), 218.

41 Makarovič, Babno Polje in njegovi ljudje, 53.

42 Ibid., 53.

ena od izjav Babnopoljcev, ki jih je zbrala etnologinja Marija Makarovič: »Podpisani sem začel aktivno sodelovati za cilje NOB spomladi leta 1942 še zelo mlad, zbiral sem vojaški material, ki ga je takrat pustila premagana stara jugoslovanska vojska, ta vojaški material sem oddajal aktivistom v vasi, kateri so ga oddajali takratni edinici bataljona Miloša Zidanška, ki je takrat taborila v gozdu nad našo vasjo.«⁴³ Člani partijske organizacije v Loški dolini naj bi med ljudi razširjali gesla, da naj ne bodo prijazni do okupatorja in naj ne upoštevajo odloka o oddaji orožja. Po nekaterih vaseh naj bi s karabinjerji iskali orožje in vojaško opremo tudi nekdanji jugoslovanski orožniki.⁴⁴

Prva fašistična organizacija, ki so jo začeli ustanavljati v Ljubljanski pokrajini, so bili centri pomoči; v Starem trgu je bil ustanovljen 24. maja 1941.⁴⁵ Za nadzor nad občinskimi centri pomoči in usklajevanje njihovega dela na okrajni ravni so ustanovili pet okrajnih con, ki so jih kot inšpektorji vodili okrajni politični komisarji. Stari trg je spadal v drugo cono, Logatec, ki je bila pod vodstvom Umberta Rossinija. Centri pomoči naj bi »vodili ustanavljanje drugih organizacij fašistične stranke, pomagali občinskim upravam in drugim krajevnim organom okupacijske civilne uprave, nadzirali civilno prebivalstvo in do ustanovitve krajevnih organov pokrajinskega podpornega zavoda skrbeli tudi za gmotno pomoč tistim, ki so

43 Ibid., 54.

44 Janez Hribar, Franc Levec, Franc Plos, Matevž Hace, Feliks Razdrih so bili prvi člani partijske organizacije v Loški dolini. Janez Hribar je bil prvi med njimi sprejet v članstvo KPS že avgusta 1939. Glejte: Mlakar, »Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini«, 62–63; Lojze Mlakar, »Komunistična organizacija in volitve v Loški dolini 1920/21«, v: *Notranjski listi I*, ur. Anton Avsec, Lojze Mlakar, Janez Šumrada (Stari trg pri Ložu: Odbor za praznovanje 500-letnice mesta Lož pri SZDL Loška dolina, 1977), 111.

45 Ferenc, *Fašisti brez krinke*, 58, 60.

je potrebni.«⁴⁶ Ustanovili so italijansko fašistično mladinsko organizacijo GILL (*Giuventù Italiana del Littorio di Lubiana* – Italijanska liktorska mladina Ljubljane), ki je imela sedež v Ljubljani. Člani so bili upravičeni do obleke, hrane, zato se je marsikdo odločil za vstop. Prav tako so organizirali žensko fašistično organizacijo kmečkih žena (*Massaie rurali*), ki je oskrbovala družine s hrano in drugimi stvarmi.⁴⁷ S pomočjo teh organizacij si je italijanska oblast prizadevala poitalijančiti prebivalstvo. Fašistična nacionalna stranka (*Partito Nazionale Fascista* – PNF) je vodila vse organizacije in društveno življenje ter bila edina stranka totalitarnega režima. Tako so se znotraj nje ustanovljale vse pomožne organizacije fašistične stranke.⁴⁸

V gospodarskem pogledu je italijanska okupacija v Loški dolini pomenila tudi izboljšanje položaja pri prodaji proizvodov, predvsem v trgovini z lesom.⁴⁹ Okupator je lokalnim prebivalcem nudil priložnostne zaposlitve v gozdovih, pri popravilu cest in mostov. Kljub zastraševanju prebivalstva pa v letu 1941 Italijani še niso pošiljali ljudi v internacijo ali jih streljali kot talce.⁵⁰ Prve mesece okupacije do jeseni 1941 je vsakdanje življenje ljudi, kljub nekaterim ukrepom italijanske oblasti, teklo naprej.⁵¹

Prebivalstvo Loške doline se je že po treh mesecih od začetka vojne srečalo z najvišjim predstavnikom za civilno oblast v Ljubljanski pokrajini, visokim komisarjem Graziolijem. V nedeljo, 13. julija 1941, je Grazioli obiskal sedemnajst krajev na

46 Ibid., 59.

47 Makarovič, *Babno Polje in njegovi ljudje*, 69; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 23; Študijski center za narodno spravo – Arhiv pričevanj, pričevanje L. K., Dane, 25. 7. 2014.

48 Ferenc, *Okupacijski sistemi*, 1, 296–297.

49 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 23.

50 Makarovič, *Babno Polje in njegovi ljudje*, 57.

51 Ibid., 55.

Notranjskem, med drugim tudi Loško dolino. Program obiska je pripravilo Okrajno glavarstvo v Logatcu. Pred tem je Občina Stari trg poslala dopis župnijskemu uradu v Starem trgu s prošnjo za objavo programa in vabilo faranom za udeležbo na sprejemu visokega komisarja, na katerem je bilo obvezno tudi prisostvovanje šolske mladine. Župnik Franc Presetnik je tako dobil dve vabili, eno od občine in drugo od škofije, z navodili, kako sprejeti Graziolija v cerkvi. Grazioli se je najprej ustavil v Ložu, kjer ga je prebivalstvo pozdravilo na trgu pred cerkvijo, pripravili so mu slavalok in majhno tribuno, razobešene so bile italijanske zastave. Tu je Graziolija pozdravil podžupan Franc Škrbec ob navzočnosti župana Jožeta Mlakarja, župnika Franca Presetnika, kaplana Franca Kramariča in Jože Lovšina, občinskih odbornikov in zastopnikov šol. Grazioli je vsem predstavnikom občine dal roko in nagovoril navzoče ter rekel, *»naj bo ljudstvo lojalno do oblasti in da Italija želi prebivalstvu samo dobro«*.⁵² Sledil je obisk cerkve v Ložu, kjer so mu pevci zapeli tri cerkvene pesmi. Organist Ivan Turk je predlagal, da bi zapeli slovenske cerkvene pesmi. Župnik Presetnik je odobril z namenom, da bi Grazioli slišal tudi slovensko pesem in, kot je sam omenil, *»ker je bil zbor res dober«*. Visoki komisar se je nato z avtomobilom odpeljal v Stari trg, kjer se je zbralo prebivalstvo skupaj s šolsko mladino in predstavniki ob glavni cesti. Župan Mlakar je s predstavniki sosednjih vasi izrekel dobrodošlico visokemu komisarju, župnik Presetnik pa mu je razkazal župnijsko cerkev. Podžupan Škrbec je Grazioliju izročil spomenico, v kateri so prebivalci občine Stari trg prosili predstavnika vlade za rešitev najnujnejših gospodarskih vprašanj. Spomenico je Grazioliju izročil tudi nadupravitelj snežniške graščine Leon Šauta. Živinorejska zadruga je

52 Stane Okoliš, »Kako so pisali zgodovino«, *Obrh. Glasilo občine Loška dolina* 22, št. 2 (2021): 39.

pripravila razstavo plemenskih živali, komisar Grazioli pa jim je podaril višjo vsoto denarja za nagrade najboljšim živinorejcem.⁵³ Graziolija je zanimala možnost izkoriščanja naravnih virov, predvsem lesa in živinoreje, šolarjem pa je obljubil možnost pouka italijanščine ter vključevanje v fašistične organizacije.⁵⁴ Namen obiska visokega komisarja je bila predvsem v tem, da stopi v stik z delavskim in kmečkim prebivalstvom in, kot je poudaril, da pokaže skrb fašistične vlade za čim boljši razvoj pokrajine in prebivalcev. Poudaril je še, da Italija ne more nikakor dovoliti, da bi mirno življenje, red in razvoj v družinskem in verskem življenju motil komunizem, ki ga bo dosledno in povsod zatirala. Dodal je, da Italija prinaša red in pravico ter s tem omogoča prebivalstvu mirni razvoj in napredek.⁵⁵ V časopisu *Jutro* so še zapisali:

Nedeljsko potovanje Visokega Komisarja Eksc. Graziolija po naši Notranjski spada pač med najlepše dogodke, kar smo jim bili priče v času našega življenja pod varnim okriljem fašistične Italije. O dvojem je nas vse vnovič prepričal ta pohod, ki je predstavljal samo niz triumfalnih srečanj visokega dostojanstvenika z našim preprostim kmečkim ljudstvom: da se g. Visoki Komisar kot predstavnik najvišje oblasti med nami z iskreno vnemo in pozornostjo zanima za vsa življenjska vprašanja tega čudovitega, ponekod bogatega, ponekod siromašnega koščka zemlje in da na vsej tej zemlji živi pošten in prostodušen rod, ki rad sodeluje z vsakomer, če pride k njemu z dobro, odkrito besedo, kakor je g. Visoki Komisar v nedeljo po notranjskih trgih in vaseh nagovarjal

53 Stane Okoliš, »Obisk Visokega komisarja v Ložu in Starem trgu«, *Obrh. Glasilo občine Loška dolina* 21, št. 6 (2020): 46–47; »Obisk Visokega Komisarja na Notranjskem«, *Jutro*, 15. 7. 1941, 3.

54 Avsec, »Nekaj podatkov o NOB na Notranjskem leta 1941«, 132.

55 »Eksc. Visoki Komisar med notranjskim ljudstvom«, *Slovenec*, 15. 7. 1941, 1.

množico. Na sožitje med našim ljudstvom in oblastjo bodo brez dvoma blagodejno vplivala ponovna zagotovila visokega funkcionarja, ki na naši zemlji predstavlja izvrševalca Ducejeve volje, da bo fašistična Italija zmerom ščitila naš narod, njegovo kulturno samobitnost, njegov jezik in narodne običaje. Manifestacije, ki so se v nedeljo vrstile od Vrhnike pa do Loža in Starega trga, so pokazale, kako zna naš narod ceniti pravičnost in naklonjenost in kako zna biti zanju hvaležen z delom, disciplino in lojalnostjo. Visoki Komisar je na tem svojem obhodu potoval skozi kraje, ki spadajo med najbolj siromašne v naši pokrajini, marsikatero odposlanstvo se je s prošnjo obrnilo nanj in že na mestu je Eksc. Grazioli najpotrebnejšim razdelil nekaj podpor. Še več pa je bilo radosti ob vsej tej poti – iskrene radosti našega prebivalstva, da lahko v svoji sredi pozdravi predstavnika fašistične Italije, ki je našemu ljudstvu že s svojimi dosedanjimi ukrepi zagotovila delo in mir.»⁵⁶

Prvih mesecev sobivanja z italijansko vojsko in posadko v Ložu se spominja Jožefa Zabukovec, takrat 11-letna deklica:

Življenje med vojno je bilo zelo težko. Nas so okupirali Italijani. Bilo jih je kot listja in trave, ko so se pojavili iz snežniških gozdov. Nobenega odpora ni bilo z naše strani, niti enega strela. Potem so se italijanski karabinjerji in vojaki nastanili v Ložu. Na začetku je še kar šlo. Dobili smo karte, da smo lahko kupovali hrano. Tudi otroke so vabili, naj pridemo, če bo kaj ostalo od večerje za nas. No, in res smo hodili vsak večer čakati, da smo kaj dobili, pa še dobro je bilo. Odnos okupatorjev pa se je bistveno spremenil po partizanskem napadu na Lož 19. oktobra 1941. Po tem

56 »Obisk Visokega Komisarja na Notranjskem,« 3.

*napadu je bilo pa zares hudo. Takrat navadni ljudje še vedeli nismo, da partizani sploh so.*⁵⁷

V Loški dolini so bili posamezni primeri aretacij že v letu 1941. Na Babnem Polju so 15. avgusta 1941 zaprli štiri civiliste, ker so govorili o neprepričljivi moči italijanskega orožja. Zaradi protiitalijanskega govora in opazk je tako ljudem grozil zapor.⁵⁸ Po prvi svetovni vojni je na to območje prišlo tudi nekaj ljudi iz Primorske, ki je takrat prišla pod Italijo. »Prva zaslišanja in pripori posameznikov so leta 1941 temeljili na iskanju zvez, ki so jih imeli Primorci v okviru organizacije TIGR.«⁵⁹ Eden izmed njih je bil tudi starotrški šolski upravitelj Ivan Mercina. 24. junija 1941 je bil aretiran kot tigrovec in odpeljan v Ljubljano ter nato konfiniran v Ažirijo.⁶⁰ Njegov sin se spominja:

Kakšna dva meseca je bil zaprt v Ljubljani na sodišču, potem so ga premestili v Trst, kjer je bil obravnavan. Tam je bilo zaprtih veliko tigrovcev, a ga ni nobeden poznal. Obsodili so ga na konfinacijo. Iz Trsta ni bilo nobene zveze z njim, ni se mogel oglasiti, nič ni pisal. Nato je bil zaprt v Isernii južno od Rima. Od tam smo imeli zvezo z njim, oglašal se je, tudi mi smo mu pisali, mama pa mu je pošiljala pakete. Tam so si sami kuhali in on je bil glavni kuhar. Ohranil se

57 Jožefa Zabukovec, »Spomini na brata Franceta«, *Zaveza, glasilo Nove slovenske zaveze* 24, št. 92 (2014): 34.

58 Makarovič, *Babno Polje in njegovi ljudje*, 61.

59 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 23.

60 »1939 Stari trg – Ivan Mercina«, *Stare slike ali kako se svet spreminja*, pridobljeno 8. 4. 2021. URL: <https://stareslike.cerknica.org/2016/10/21/1939-stari-trg-ivan-mercina>; »1941 Lož – Na zdravniškem pregledu«, *Stare slike ali kako se svet spreminja*, pridobljeno 7. 4. 2021. URL: <https://stareslike.cerknica.org/2011/06/05/1941-loz-na-zdravniskem-pregledu>; ARS, SI AS 1827, t. e. 865, a. e. 7, Šolska kronika osnovne šole Stari trg pri Rakeku.

je njegov dnevnik, kamor je skrbno zapisoval vsa živila, ki ji je porabil ali dobil. V Isernii je bil do razpada Italije, ko so Angleži zasedli južno Italijo in so te internirance preselili v Bari. Nekateri mladi so odšli od tam v partizane, oče pa je bil takrat že starejši. Takšne so preselili v Afriko, tako da je živel tam do konca vojne. Nekaj časa je bil v Kairu, Tolum batu, El šatu in ne vem kje še vse. Bivali so pod šotori, proti koncu pa so živeli tudi po domovih Slovenk, ki so se tam poročile in imele domačije.⁶¹ Tudi Magušarjeva mama⁶² iz Iga vasi je bila zaprta v južni Italiji in preseljena v Afriko, ne vem pa, ali sta bila v istem taboru. Zdi se mi, da je ona prej odšla k izseljenskim družinam. Bral sem nek tekst, ki omenja tigrovcе iz Iga vasi, in mogoče je tudi ona imela kakšno zvezo z njimi. Tam bi bilo življenje razmeroma normalno, če ne bi bilo skrbi, kaj je doma. Mi smo vedeli, da je oče v Afriki, potem pa ni bilo nobene vesti več. Ko je bilo vojne konec, so bivše internirance pripeljali v Split. Oče je prišel domov julija leta 1945 in spomnim se, ko je sporočil, da prihaja.»⁶³

V juniju 1941 se je Janez Hribar, ki je bil takrat že član okrožnega komiteja KPS za Notranjsko, sestel s člani KPS in podal napotke za organizacijo Osvobodilne fronte (OF) v Loški dolini. V juliju so se začeli prvi širši skrivni sestanki OF po različnih krajih Loške doline.⁶⁴ Prvi je bil 6. julija 1941 na vrhu Markovega hriba na pobudo člana okrožnega komiteja KPS

61 »1939 Stari trg – Ivan Mercina«.

62 Med prvimi, ki so bili aretirani v Loški dolini, je bila tudi gostilničarka iz Ige vasi Ljudmila Lipovac, ki je bila odpeljana v zapor v južno Italijo in preseljena v Afriko. Glejte: »1943 Rab – Igovci v taborišču,« *Stare slike ali kako se svet spreminja*, pridobljeno 7. 4. 2021. URL: <https://stareslike.cerknica.org/2016/03/07/1943-rab-igovci-v-taboriscu>.

63 »1939 Stari trg – Ivan Mercina«.

64 Mlakar, »Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini«, 64–67.

za Notranjsko Janeza Hribarja. Sestanka, ki ga je vodil Hribar, so se udeležili predvojni organizatorji in pristaši kmečko-delavskega gibanja iz Loške doline ter predvojni člani KPS. Hribar je govoril o pomenu in nalogah OF ter o pripravah ljudi na oborožen upor proti okupatorju.⁶⁵ Do jeseni se je gibanje OF v Loški dolini že precej razmahnilo, še posebej v Ložu, Starem trgu, Vrhniki, Podcerkvi, na Babnem Polju in Babni Polici. Že na začetku jeseni je bilo sprejetih v partijo več organizatorjev in aktivistov OF. Začele so se ustanavljati tudi partijske celice po vaseh. Organizacija OF je bila vezana na organizacijo KPS.⁶⁶ V poletnih mesecih leta 1941 so bile posamezne napisne, trosilne in sabotažne akcije. *»Pri tem delu so prednjačili zlasti mladi ljudje – skojevci, ki so delovali neustrašno. Po njihovi zaslugi sta 1. maja 1941 na velikih lipah v Starem trgu in Iga vasi zavihrali dve zastavi, na razvalinah loškega gradu pa so visele velike rdeče črke SSSR.«*⁶⁷ V Starem trgu so parole pisali na zidove hiš, cerkve in stolpa, v Ložu na zidove sodišča in zdravstvenega doma, prekinjali so tudi telefonske zveze.⁶⁸ Do jeseni 1941, vse do napada Krimskega bataljona na Lož oktobra 1941, partizanskih enot in tudi ne večjih vojaških akcij ali odpora proti italijanski zasedbi na tem območju ni bilo.

Napad na Lož in začetek italijanske represije

Na pobudo okrožnega komiteja KPS za Notranjsko se je štab Krimskega bataljona (komandant Dušan Majcen in

65 Avsec, »Nekaj podatkov o NOB na Notranjskem leta 1941«, 134.

66 Mlakar, »Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini«, 64–67.

67 SSSR (Sojuz Sovetskih Socialističeskikh Respublik – Zveza sovjetskih socialističnih republik). Avsec, »Nekaj podatkov o NOB na Notranjskem leta 1941«, 134.

68 Ibid., 134.

politični komisar Dušan Pirjevec) odločil, da napade italijanski postojanki v Ložu in Bezuljaku. V Ložu so bile takrat nameščene italijanske enote graničarjev (156. baterija 17. topniškega polka) in inženircev. Krimski bataljon se je razdelil na dva polbataljona: prvi polbataljon (Loška, Robska in Preserska četa) je napadel Lož, drugi polbataljon Bezuljak. Prvi polbataljon je vodil Ljubo Šercer.⁶⁹

Napad se je zgodil v nedeljo, 19. oktobra 1941, zvečer.⁷⁰ Polbataljon z 52 možmi se je namestil na Starem gradu nad Ložem. Oboroženi so bili s štirimi do šestimi lahkimi strojnimi in čakali v treh kolonah na znak trobente, ki je italijanske vojake klicala k večerji, polbataljon pa bi to izkoristil za napad. Trobenta se je oglasila, in Ljubo Šercer je mislil, da je to znak za zbor za večerjo, vendar je bil to znak za alarm, da so bili partizani opaženi. Šercer je dal ukaz za napad.⁷¹ Italijanska posadka je štela 62 vojakov.⁷² Polbataljon je napadel častniško menzo, bivališče vojske, pisarno baterije, pošto in konjušnico. Kljub temu da je italijanska posadka opazila partizane, je polbataljonu uspelo, da so iz treh skupin s streljanjem iz pehotnega orožja in metanjem ročnih bomb prodrli v postojanko. Pri tem so ranili devet vojakov, sedem so jih ujeli, med njimi tudi stotnika Antonia Pivottija. Odnegli so vojaško blagajno, odpeljali dva konja, zaplenili trinajst pušk in osvobodili političnega zapornika iz sodnih prostorov Franca Strleta. Polbataljonu je celo uspelo odbiti posredovanje desetih vojakov iz Starega trga, ki so se s podpolkovnikom Ruizom Arangiem, poveljnikom 10. delavske skupine, pripeljali s tovornjakom; njega in še sedem

69 Ljubo Šercer je bil aretiran 14. 11. 1941 in 22. 12. 1942 ubit skupaj s petimi drugimi partizani. Glejte: Možina, *Slovenski razkol*, 370.

70 Ferenc, *Fašisti brez krinke*, 168; Mikuž, *Pregled zgodovine NOB*, 1. knj., 230.

71 Avsec, »Nekaj podatkov o NOB na Notranjskem leta 1941«, 138.

72 Mikuž, *Pregled zgodovine NOB*, 1. knj., 230.

vojakov so ranili. Polbataljon je imel tri mrtve in pet ranjenih. V napadu je bila ubita tudi triletna deklica Božidara Tavčar. Po napadu se je polbataljon umaknil z ujetim stotnikom Antoniem Pivottijem, poveljnikom 156. baterije graničarjev in šoferjem ter ostalim plenom na Knežjo Njivo, nato na Petelinji vrh in naprej v Loški Potok.⁷³ Stotnik je označeval pot umika z rokavicami, ostrogami in pasno sponko. Drugi dan je v Lož prišel visoki komisar Grazioli v spremstvu komandanta karabinjerjev podpolkovnika Lombardija in še drugih oficirjev. Posebna komisija italijanskih oficirjev je zasliševala aretirane Ložane. Nekatere so izpustili, druge pa so s kamioni odpeljali v ljubljanske zapore. Med aretiranimi so potem petnajst Ložanov zaprli za nekaj mesecev. Poveljnik karabinjerjev v Starem trgu je prav tako ukazal aretirati veliko ljudi in jih zapreti v občinske prostore. Grazioli naj bi ob odhodu zagrozil Ložanom, da jim je tokrat prizanesel, v prihodnje pa da bo Lož ob najmanjšem deliktu uničen.⁷⁴ Naslednji dan, 20. oktobra zgodaj zjutraj, je odšla italijanska vojska po sledi za Krimskim bataljonom in pri tem ustrelila 19-letnega Jožeta Teliča iz Loža. Na Knežji Njivi so Italijani izvedli temeljito preiskavo; del kolone je ostal do naslednjega dne, del pa je odšel za bataljonom. Polbataljon je bil odkrit v Loškem Potoku in devetnajstim partizanom se je uspelo rešiti iz obročja ter zbežati v Ljubljano, ostale so Italijani pobili ali zajeli. Italijanske patrole so po Loški dolini iskale sumljive moške in jih tudi zaprle, nekatere v ljubljanske zapore. Italijanska posadka je bila v Ložu še do začetka decembra, ko se je iz varnostnih razlogov umaknila, potem pa v Ložu ni bilo več postojanke. Po napadu so Italijani okrepili tudi postojanko

73 Ferenc, *Fašisti brez krinke*, 168–69; Avsec, »Nekaj podatkov o NOB na Notranjskem leta 1941«, 138.

74 Avsec, »Nekaj podatkov o NOB na Notranjskem leta 1941«, 140.

v Starem trgu vse do 25. decembra 1941.⁷⁵ Napada na Lož se spominja pričevalka F. T.:

Nato je bilo slišat streljanje. Zvečer so čez vas (Knežja Njiva, op. a.) peljali oficirja in še pet italijanskih vojakov. Oficir je od sebe lučal vse, kar je imel, da bodo videli, kam so ga gnali in da ga bodo lahko našli. Vse so partizani potem izpustili. Ko pa so nato Italijani nekaj teh partizanov ujeli, so pa ti isti Italijani šli v zapor in pokazali, kdo je bil v napadu, in te partizane so potem ubili. Pred napadom na Lož so bili eni že organizirani, vojaških skupin pa ni bilo. Vse je bilo tajno. Po napadu se je šele razkrilo, kaj je.»⁷⁶

V zapisniku s sestanka na poveljstvu 11. armadnega zbora 21. oktobra 1941 so Italijani podali ugotovitve, da je bilo prebivalstvo pristransko, saj da v Ložu prebivalstva ni bilo na cestah, čeprav je bil praznični dan; da so skupine napadalcev prišle iz hiš, v katere pa so stopile brez orožja, ter da so iz napadenih hiš izginili vsi v njih stanujoči civilisti. Ob tem so zaključili: »Po teh dejstvih je smiselno sklepati, da smo v deželi, ki nas odločno sovraži. Torej nas obdajajo ljudje, ki sovražijo Italijane, ki z očitnim veseljem sprejemajo takšne napade, če jih neposredno ne podpirajo«.⁷⁷

Pod poveljstvom brigadnega generala Carla Danionija, poveljnika graničarjev 11. armadnega zbora v Ložu, se je po napadu odvila zasledovalna akcija za polbataljonom. Dne 23. oktobra 1941 je Danioni izdal navodila za »ureditev in obrambo posadk«. Zapisal je:

⁷⁵ Ibid., 141.

⁷⁶ Študijski center za narodno spravo – Arhiv pričevanj, pričevanje F. T., Knežja Njiva, 10. 7. 2014.

⁷⁷ Ferenc, *Fašisti brez krinke*, 170.

Treba je pregnati z dobro voljo miselnost o miru ali o premirju z orožjem; potrebno je, da se vsi, če do včeraj niso imeli tega občutka, prepričajo, da so na sovražnem ozemlju, v pravi vojni. Oblika te vojne ni briljantna, temveč je zasovražena, zahrbtna, gluha, vendar zato nič manj težka. Tukaj še ni ne simpatizerjev ne prijateljev: vsi, tudi tisti, ki se zdijo zelo mirni, tudi ženske, se lahko v vsakem trenutku razkrijejo kot napadalci in za to jim ne manjka orožja. Zato nikakršnega zaupanja, nobenih zvez, nobenega prijateljstva s civilnim prebivalstvom; posebno mladeniči naj se varujejo žensk; naj sploh ne govorijo z njimi, kajti vsako njihovo vprašanje, ki se zdi nedolžno, lahko prikriva obveščevalni namen. Treba je imeti odprte oči: podnevi in ponoči, pri pouku, pri delu, med počitkom, ob vseh praznikih.»⁷⁸

Iz tega navodila italijanski vojski se jasno kaže, da je prvi partizanski napad na tem območju povzročil veliko nezaupanje Italijanov do civilnega prebivalstva, in to kljub temu, da pri napadu ni sodelovalo. Poveljnik 2. armade, general Vittorio Ambrosio pa je glede napada na Lož in Bezuljak opozoril poveljstvo 11. armadnega zbora, da »v teh posadkah niso ukrenili vsega, kar zahtevajo razmere«, in zahteval preiskavo. Izdal je navodila za »akcijo proti upornikom« in med drugim zapisal: »Ujete upornike je treba takoj ustreliti. Sočasno z ustrelitvijo ujetnikov je treba, če je mogoče, požgati hiše. Če imajo uporniki baze v določenem kraju, jih je treba uničiti, odstraniti prebivalstvo in požgati kraj.»⁷⁹

Strah pred italijanskimi povračilnimi ukrepi je med civilnim prebivalstvom naraščal. Čeprav pri napadu na Lož prebivalci niso sodelovali, so kljub temu občutili nasilje v obliki hišnih preiskav, v katerih so Italijani odnesli raznorazne stvari, are-

⁷⁸ Ibid., 175–176.

⁷⁹ Ferenc, *Fašisti brez krinke*, 169.

tacij, zaslišanj, mučenj in zaporov. Prav tako so bila nekatera naselja izpostavljena stalnemu nadzoru Italijanov.⁸⁰ Omejili so gibanje prebivalstva, uvedli policijsko uro in vsakega, na katerega je italijanska patrulja naletela, je lahko aretirala in zaprla. Domačin Jože Zigmund iz Loške doline se spominja: »Ljudje so govorili, da so 19. oktobra 1941 četniki v Ložu napadli italijanske vojake, in ne partizani. Od tistega dne je postalo zelo strogo. Italijani so takoj vzpostavili policijsko uro, da nismo smeli biti ven iz hiše po 6. uri zvečer pa vse do naslednjega dne do 7. ure zjutraj. Ako bi italijanska patrulja koga na cesti srečala, so ga takoj aretirali in ga zaprli.«⁸¹ Kljub temu hujšega nasilja Italijanov nad civilnim prebivalstvom v prvem letu vojne ni bilo, saj se jim takrat še niso maščevali s streljanjem ali množičnim izganjanjem iz njihovih domov, kot je to sledilo v nadaljevanju vojne, v času italijanske ofenzive julija in avgusta 1942.⁸²

Za konec

V letu 1941 je italijanski okupator povzročil na obravnavanem območju štiri smrtne žrtve, od tega je bila aprila ena ubita na begu, oktobra dve med bojem in novembra ena žrtev, ki jo je ubila italijanska straža.

80 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 23.

81 Možina, *Slovenski razkol*, 371.

82 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 24, 49; Makarovič, *Babno Polje in njegovi ljudje*, 55.

*Seznam smrtnih žrtev, ki jih je povzročil italijanski
okupator v Loški dolini v letu 1941⁸³*

Zaporedna številka	Ime in priimek	Kraj bivališča	Leto rojstva	Datum in kraj smrti (vzrok smrti)	Status žrtve
1.	Mlakar, Marija	Babna Polica	1876	12. 11. 1941, Marof (od straže)	civilistka; ostarela
2.	Tavčar, Božidara	Lož	1938	19. 10. 1941, Lož (med bojem)	civilistka; mladoletna
3.	Telič, Jožef	Lož	1922	20. 10. 1941, Lož (v boju)	civilist; kmečki sin
4.	Žnidaršič, Jakob	Bločice	1912	13. 4. 1941, Bloška Polica (na begu)	civilist; kmečki sin

Zanimivo je tudi, da dnevno časopisje ni pisalo o partizanskem napadu na Lož, ki je za ljudi iz Loške doline pomenil prelomnico v odnosu okupatorja do njih. Nezaupljivost drug do drugega je postajala vse večja, prav tako sovražnost Italijanov do prebivalstva. To je bil prvi in zadnji partizanski napad na tem območju do pomladi 1942, ko se je začelo razvijati partizansko gibanje, s tem pa so sledile tudi partizanske akcije proti italijanski vojski. Okupator ni pozabil napada na italijansko posadko v Ložu, ki ga je v italijanski ofenzivi leta 1942 požgal ter ustrelil 26 Ložanov.

83 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 124, 128, 135–136; »Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej«, *Zgodovina Slovenije* – SIstory, pridobljeno 2021. URL: <http://www.sistory.si/zrtve>.

Italijanska ofenziva je julija in avgusta 1942 zajela Loško dolino, da očisti območje partizanskih enot, a je povzročila največ žrtev med civilnim prebivalstvom, samo v času ofenzive je padlo 138 žrtev. Veliko število civilistov so poslali v internacijo, kjer jih je v letu 1942 umrlo še 52. Ob tem moramo navesti ugotovitve zgodovinarja Staneta Okoliša, da je italijanski okupator povzročil 40 odstotkov vseh medvojnih žrtev v Loški dolini, največ med civilnim prebivalstvom, to je 239 oseb, med partizani pa je bilo 59 žrtev, od tega jih je 22 padlo v boju z italijansko vojsko.⁸⁴ Poleg streljanja in izgonov v internacijo so obstajale še druge oblike nasilja nad prebivalstvom, kot so požigi hiš in gospodarskih poslopij ter celih vasi, kraje premoženja, zaslišanja, mučenja in grožnje. Pogosto so Italijani obstreljevali okoliške hribovske vasi, iz katerih so italijanske oblasti ljudi izselile, da vaščani ne bi bili v pomoč partizanom, ti pa so nato hodili v opustele vasi. Na partizane so Italijani potem streljali s topovi ter pri tem uničevali premoženja vaščanov.⁸⁵

Italijanski okupator je opustošil Loško dolino še posebej v času italijanske ofenzive, da skoraj ni bilo vasi, ki ne bi bila vsaj delno požgana, oropana, in družine, ki ne bi imela vsaj ene žrtve italijanskega nasilja. Kljub temu pa se je italijanska vojska iz bližnje in širše okolice po kapitulaciji septembra 1943 neovirano in brez partizanskega maščevanja začela vračati prek Loške doline, Mašuna, Pivke in Knežaka proti Italiji.

84 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 71, 124–147.

85 Mirjam Dujo Jurjevčič, *Revolucionarno nasilje na južnem Notranjskem, 1941–1945* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020), 31–32, 46–47.

*Viri in literatura**Arhivski viri**Arhiv Republike Slovenije (ARS)*

SI AS 1827, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, 1944–1947.

*Časopisni viri**Jutro*, 1941.*Slovenec*, 1941.*Spletni viri*

Pričevalci. »Ivanka Kržič Zorko.« Pridobljeno 14. 7. 2021. URL: <https://4d.rtv slo.si/arhiv/pricevalci/174291299>.

Pričevalci. »Franc Ravšelj.« Pridobljeno 14. 7. 2021. URL: <https://4d.rtv slo.si/arhiv/pricevalci/174383185>. *Stare slike ali kako se svet spreminja*. »1939 Stari trg – Ivan Mercina.« Pridobljeno 8. 4. 2021. URL: <https://stareslike.cerknica.org/2016/10/21/1939-stari-trg-ivan-mercina>.

Stare slike ali kako se svet spreminja. »1941 Lož – Na zdravniškem pregledu.« Pridobljeno 7. 4. 2021. URL: <https://stareslike.cerknica.org/2011/06/05/1941-loz-na-zdravniskem-pregledu>.

Stare slike ali kako se svet spreminja. »1943 Rab – Igovci v taborišču.« Pridobljeno 7. 4. 2021. URL: <https://stareslike.cerknica.org/2016/03/07/1943-rab-igovci-v-taboriscu>.

Zgodovina Slovenije – Sistory. »Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej.« Pridobljeno 2021. URL: <http://www.sistory.si/zrtve>.

Zgodovinsko društvo rapalska meja. »Rupnikova linija.«
Pridobljeno 16. 7. 2021. URL: <https://www.rapalskameja.si/vojaska-dediscina/>.

Ustni viri

*Študijski center za narodno spravo – Arhiv pričevanj*⁸⁶

- Pričevanje M. G., Pudob, 31. 1. 2014
- Pričevanje L. K., Dane, 19. 3. 2012
- Pričevanje M. M., Pudob, 26. 3. 2014
- Pričevanje F. O. in T. O., Stari trg, 9. 5. 2014
- Pričevanje F. T., Knežja Njiva, 10. 7. 2014
- Pričevanje J. S., Podgora, 21. 7. 1917

Literatura

Avsec, Anton. »Nekaj podatkov o NOB na Notranjskem leta 1941 in partizanskem napadu na Lož.« V: *Notranjski listi I*, ur. Anton Avsec, Lojze Mlakar, Janez Šumrada, 130–145. Ljubljana: Epid-Paralele, 1977.

Dujo Jurjevčič, Mirjam. *Revolucionarno nasilje na južnem Notranjskem, 1941–1945*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020.

86 Nekateri pričevalci niso želeli biti imenovani z imenom in priimkom, drugi so to dovolili. Z namenom poenotenja in zaščite zasebnosti sogovornika so vsi pričevalci navedeni le z začetnicami. Sledita še kraj in datum snemanja. Posnetke in prepise pričevanj ter obrazce s podatki pričevalcev hrani Študijski center za narodno spravo.

Ferenc, Tone. *Fašisti brez krinke, Dokumenti 1941–1942*. Maribor: Obzorja, 1987.

Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno, 1, Razkosanje in aneksionizem*, ur. Mitja Ferenc. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 2009.

Makarovič, Marija. *Babno Polje in njegovi ljudje v metežu druge svetovne vojne*. Cerknica: Kulturno društvo Notranjska, Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, Območna izpostava Cerknica, 2014.

Mikuž, Metod. *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, 1. knjiga*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1960.

Mlakar, Lojze. »Komunistična organizacija in volitve v Loški dolini 1920/21.« V: *Notranjski listi I*, ur. Anton Avsec, Lojze Mlakar, Janez Šumrada, 104–112. Stari trg pri Ložu: Odbor za praznovanje 500-letnice mesta Lož pri SZDL Loška dolina, 1977.

Mlakar, Lojze. »Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini v prvem letu NOB.« V: *Notranjski listi II*, ur. Janez Šumrada, Božo Levec, 60–86. Cerknica: Kulturna skupnost občine Cerknica, 1981.

Možina, Jože. *Slovenski razkol: okupacija, revolucija in začetki protirevolucionarnega upora*. Ljubljana: Medijske in raziskovalne storitve, Jožef Možina, Društvo Mohorjeva družba in Celjska Mohorjeva družba, Mohorjeva družba v Celovcu, Goriška Mohorjeva družba, 2020.

Okoliš, Stane. *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem: gradivo Komisije za raziskavo povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti Občine Cerknica*. Grosuplje: samozaložba, 1996.

Okoliš, Stane. »Obisk Visokega komisarja v Ložu in Starem trgu.« *Obrh. Glasilo občine Loška dolina* 21, št. 6 (2020): 46–47.

Okoliš, Stane. »Kako so pisali zgodovino.« *Obrh: glasilo občine Loška dolina* 22, št. 2 (2021): 37–39.

Podbersič, Renato in Matic Batič, ur. *Leto 1941 na Slovenskem: vojna in okupacija*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2021.

Strajnar, Neža. »Emilijo Grazioli: Zavzet fašist in visoki komisar Ljubljanske pokrajine.« V: *V imenu ideologije: obrazi totalitarizmov na Slovenskem*, ur. Renato Podbersič, 31–53. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020.

Škerbec, Matija. *Rdeča zver, pijana krvi*. Cleveland: Ameriška domovina, 1950.

Škerbec, Matija. *Krivda rdeče fronte. 3. del*. Cleveland: Samozaložba, 1961.

Zabukovec, Jožefa. »Spomini na brata Franceta.« *Zaveza: glasilo Nove slovenske zaveze* 24, št. 92 (2014): 34–37.

Italian Occupier in Lož Valley in 1941

Summary

The Lož Valley municipality is located in the southern part of the Notranjska region and was called Občina Stari trg during World War II. It was slightly larger than the present-day Lož Valley municipality, as its northern part included the villages belonging presently to the Cerknica municipality.

On 12 April 1941, the concerned area was occupied by the Italian occupier and annexed to the Province of Ljubljana, which was annexed to the Kingdom of Italy on 3 May. The occupation authorities immediately issued a series of regulations, such as the compulsory surrender of hunters' personal weapons, the imposition of curfews, the prohibition of movement of the population outside the district of their residence, the shifting of the clocks forward by one hour, bilingual signs, decrees on acts of sabotage. Certain associations were abolished, but the schools, courts, churches and municipalities continued to operate. Members of the Stari trg municipal administration remained in place. They began to set up fascist organisations, which the Italian authorities used to try to Italianise the population. From the economic point of view, the Italian occupation of the Lož Valley improved the product sales situation, especially in the trade of wood. The occupier offered the locals temporary employment in forestry, repairs of roads and bridges. Lož Valley was visited twice in 1941 by Emilio

Grazioli, High Commissioner for Civil Administration in the Province of Ljubljana. His first visit took place on 13 July 1941 and was friendly in nature, while his second visit occurred on 20 October, the day after the partisan attack on the Italian garrison in Lož. Upon departing from his second visit, he allegedly threatened the Lož inhabitants that he had spared them this time, but that Lož would be destroyed in the future if they committed the slightest offence. In 1941, there were individual cases of arrests for remarks and speeches against Italians. There were also arrests of people associated with the TIGR organisation. Despite some measures adopted by the Italian authorities, everyday life continued until the partisan attack on Lož in 19 October 1941. After this event, the Italians became distrustful of the population. The fear of Italian retaliatory measures grew among the civilian population. Although they did not participate in the attack on Lož, they still experienced violence in form of house searches (in which the Italians confiscated all sorts of things), arrests, interrogations, torture and imprisonment. In 1941, four people were killed in Lož Valley: on the run, in combat or by guards. The worst violence by the Italian army was committed during the Italian offensive in July and August 1942, which resulted in the largest number of civilian victims of the Italian reprisals, namely 138. A large number of civilians was sent to internment, where another 52 died in 1942. In addition to shootings and banishments to internment, the population suffered other forms of violence, such as the arson of houses, outbuildings and entire villages, property theft, interrogation, torture and threats. The Italian occupier caused 40% of all inter-war casualties in the Lož Valley, most of them among the civilian population, i.e. 239 people, and 59 among the partisans.